

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА ЯК ВИЗНАЧАЛЬНОГО ЧИННИКА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Необхідною умовою становлення демократичної правової держави в Україні, домінування верховенства права в усіх сферах суспільного життя є високий рівень правової культури як суспільства в цілому, так і кожного громадянина України. Від здатності особи бути активною та освіченою залежать перспективи модернізації суспільства та розвиток правового життя. Наразі українським суспільством оволоділо почуття соціальної апатії, переважну більшість населення охоплюють почуття безнадійності, розчарування, соціальної відчуженості, розгубленості, відчаю, втрати віри в майбутнє. Невизначеність концептуальних основ суспільного розвитку, недостатня теоретична розробка конкретних механізмів реформування суспільства привели до того, що виникли такі явища, як спад виробництва, криміналізація багатьох сфер суспільного життя, корупція, безвідповідальність та деморалізація. Набутий деструктивний соціальний потенціал може призвести до негативних наслідків. Формування громадянського суспільства та правової держави в Україні стане реальністю лише за умови, якщо політичні, економічні, соціальні та правові реформи поєднуюватимуться із підвищенням рівня правової культури усіх соціальних груп українського суспільства.

Ефективність вирішення завдань сучасного державно-правового розвитку неможливе без ґрунтовного вивчення наукового доробку вчених-юристів, зокрема, основних понять, категорій, дефініцій у правовій науці. Це дає можливість визначити основні закономірності та тенденції розвитку правового життя суспільства. Актуальними є вивчення надбань юридичної наукової думки про становлення феномену правової культури та основні проблеми її формування. Для прогресивного розвитку правової культури першочергове значення має проведення фундаментальних юридичних досліджень права і держави, без яких правова культура починає «вичерпуватися» інтелектуально, втрачати розуміння сутності того, що відбувається в соціально-політичній і власне юридичній сферах,

перспективу розвитку державно-правових явищ. Внаслідок того, що протягом майже всієї історії Україна перебувала у складі інших держав і лише на незначні проміжки часу виборювала право на самостійне і суверенне існування, вітчизняна правова культура об'єктивно не мала умов для того, щоб у ній виключно природним шляхом з'явилися самобутні власні правові форми, процедури і відносини. З огляду на це, неможливо дослідити становлення вітчизняної правової культури, не аналізуючи вплив інших правових культур на цей процес. Щоб краще зрозуміти сьогодення, необхідно аналізувати минуле, ідеї, принципи, теорії, системи цінностей, вироблені в той чи інший час тим або іншим народом. Це не формальна данина минулому, не сліпа віра в авторитети і традиції, а необхідний спосіб орієнтації в розумінні відповідних політико-правових явищ стосовно існуючих реалій. Успішне вирішення складних завдань сучасного державно-правового розвитку країни неможливе без урахування позитивного і негативного досвіду минулого [1, с. 8].

Метою даного наукового дослідження є вивчення феномену правової культури та основних проблем формування правової культури українського суспільства як визначального чинника становлення правової держави в Україні.

В юридичній науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення поняття правової культури. В російській літературі 90-х років ХХ століття нараховується понад 250 визначень правової культури, число яких постійно зростає [2, с. 241]. Під правовою культурою суспільства розуміють усе те, що знаходиться у сфері дії права: норми права та правовідносини, правові установи, правосвідомість і правова поведінка. Для аналізу поняття «правова культура» слід зазначити той факт, що його зміст має глибинні витоки. Це явище цікавило мислителів уже за античних часів, які намагалися зрозуміти сутність даного феномена. Наприклад, Аристотель, досліджуючи правову культуру різних грецьких міст-держав, акцентував увагу на повазі до закону, що втілюється у правосвідомості громадян [3, с. 241]. Погляди античних мислителів на сутність правової культури, особливості її формування послідовно розвивали вчені середньовіччя, епохи Відродження, Нового часу та сучасності. Зокрема мислителі: Ф. Аквінський, Ж. Боден, Т. Гоббс, Дж. Локк, Б. Спіноза, Ш. Монтеск'є, Ж-Ж. Руссо зробили вагомий внесок у вчення про правову державу, права і свободи людини, співвідношення держави і права.

Потужний поштовх у розвиток ціннісного змісту правової культури, її теоретико-методологічної основи здійснили представники німецької класичної філософії: І. Кант, Г. Гегель, Й. Фіхте. Вони розглядали значення цінностей у нормативній та регулятивній характеристиці суспільства. У ХІХ-ХХ ст. теоретико-правові дослідження правової культури набули широкого розвитку. Спадщина правових учень помітно поповнювалася новими ідеями і підходами, розробкою цілого ряду нових концепцій. Розвиток права визначає поступ суспільства, а не навпаки. Право розділяється на справедливе і несправедливе. Справедливість у праві відносна, бо зміст його змінюється у часі: справедливе раніше, тепер може вважатися несправедливим.

Правову культуру як феномен вчені почали досліджувати в 60-ті роки ХХ століття, зокрема: Є. В. Аграновська, С. С. Алексєєв, Н. А. Бура, В. Д. Зорченко, М. М. Кейзеров, В. І. Камінська, О. А. Красавчиков, О. А. Лукашова, А. П. Семітко, В. П. Сальников, В. П. Сидорин та інші. Зазначена категорія розглядалася як певний ідейно-правовий стан суспільства в певний період, сукупність знань про право, уміння застосовувати закони в повсякденному житті, повага до них, що і забезпечує дотримання правових вимог. У 90-ті роки ціннісний вимір правової культури був висвітлений у працях вчених, зокрема: В. А. Бурмістрова, Г. І. Балюка, П. Б. Євграфова, В. В. Копейчикова, Л. В. Петрової, В. В. Оксамитного, П. М. Рабіновича та інших. Правова культура розглядалась як сукупність всіх цінностей, які створюються людьми в правовій сфері, а також саме право, правосвідомість, правові відносини, стан законності, рівень досконалості законотворчої, правозастосовної та іншої правової діяльності [4, с. 134]. Українська дослідниця С. Станік слушно зазначає: «правова культура будь-якого державно-організованого суспільства не тільки продукує свої сучасні «продукти», а й містить у собі певну правову спадщину минулого» [5, с. 9].

Таким чином, формування поняття «правова культура» має тривалу історію. Відповідно, правова культура – це система духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права, є складовою частиною загальної культури, охоплює всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів правової реальності в її розвитку (право, правосвідомість, правовідносини, правопорядок, нормотворча, правозастосовча та інша правова

діяльність). Виступає однією з категорій загальнолюдських цінностей, є невід'ємним компонентом правової держави [6, с. 37].

Отже, наукову основу для сучасного визначення поняття правової культури було створено на межі 90-2000-х років, коли було переосмислено вузько нормативне розуміння права і законодавства, що вбачало в праві лише норми законодавства. Проте існує тенденція трактування правової культури, що впливає з однієї сторони розуміння культури як сукупності матеріальних і духовних цінностей [7, с. 16]. Такий спрощений підхід до вивчення правової культури, що полягає у отождивленні реальної правової культури з її теоретичною моделлю; зведення правової культури (правової свідомості) до правового знання взагалі звужує розуміння сутності та значення правової культури.

Вивчення даної проблематики дозволяє виділити кілька основних підходів до розуміння феномену правової культури у правовій науковій думці. По-перше, ціннісний підхід, де правова культура відображає ціннісно-правовий та ідейно-правовий стан суспільства на окремому історичному етапі, характеризує рівень правосвідомості, розуміння права та повагу до закону. В якості показника рівня правової культури також виступає рівень розвитку правових поглядів, гарантованість прав, рівень правоохоронної діяльності, рівень юридичної освіти та виховання. По-друге, компетентнісний підхід, обов'язковою умовою якого є відмова від традиційних нормативістських настанов на користь ціннісного підходу до права, від юридичного догматизму до діяльнісного освоєння правових механізмів, засобів і способів дії. Ці вимоги виходять, передусім, з практичної цінності правових знань для громадянина. По-третє, інформаційний, який обґрунтовує, що правові знання завжди ґрунтуються на певній інформації, визначають поведінку людей. Правову культуру можна визначити як певний обсяг правової інформації, що створюється й накопичується в суспільстві й у свідомості окремої особи.

Отже, однією з найважливіших характеристик правової культури, є те, що вона пов'язується насамперед з правовою активністю особи. Правова культура є якісним показником правової системи, забезпечує її функціонування та розвиток. Правова культура тісно взаємопов'язана з елементами правової системи, адже правова культура – це загальний стан «юридичних справ» у суспільстві, тобто стан законодавства і роботи суду, всіх правоохоронних органів, правосвідомості всього населення

країни, що виражає рівень розвитку права і правосвідомості, їх місце в житті суспільства, засвоєння правових цінностей, їх реалізацію на практиці, здійснення вимог верховенства права [8, с. 5].

Правова культура – це елемент загальної культури суспільства, що являє собою спеціальний спосіб людського існування в правовій сфері: способи правового регулювання суспільних відносин, форми взаємодії суб'єктів суспільних відносин, їх соціально-психологічне ставлення до явищ правового порядку [9, с. 9]. Правова культура виступає соціальною формою закріплення та відтворення розвитку у нормах та цінностях права, правової діяльності та правової свідомості. Правова культура як особлива складова духовної культури людства, яка фіксує досягнення суспільства у сфері юридичної теорії та практики, розкриває роль правових ідеалів та цінностей у житті суспільства, реальних здобутків держави у галузі захищеності прав і свобод людини [10, с. 8].

Під правовою культурою розуміють сукупність правових знань, духовних цінностей, принципів, правової діяльності, правових звичаїв. Водночас правова культура визначається як ступінь правової розвиненості особи, характер її правової діяльності та юридичної практики, рівень засвоєння суб'єктом правових норм і можливості об'єктивної оцінки та прогнозування подальшого розвитку правової системи, характер участі в перетворенні правової дійсності, рівень її правової активності; оволодіння культурою правового мислення. Це така властивість особи, яка характеризується загальною повагою до права, достатнім знанням змісту його норм і вмінням їх здійснювати, а також активною правомірною поведінкою в усіх життєвих ситуаціях. Крім того, правова культура може бути охарактеризована як процес, спосіб і форма реалізації знань та переконань особи під час здійснення правової діяльності. І нарешті, правову культуру можна розглядати як один із факторів правового регулювання, передумову духовного розвитку людини та суспільства загалом. Досить ґрунтовне розуміння правової культури здійснено В. Смірновим, який зазначає, що правова культура являє собою інтегральну характеристику правового розвитку суспільства. Правовій культурі суспільства, зазвичай, відповідає як законодавство (інакше воно залишиться неефективним), так і поведінка, діяльність посадових осіб, установ

і громадян (в іншому випадку вони отримують негативну суспільну оцінку). У свою чергу, правова культура визначається самою правовою системою, практикою функціонування всіх галузей і норм права, правових установ. Вона складається з існуючих в даному суспільстві ставлень до права, правових установ та інститутів, осіб юридичної професії, оцінка їх функціонування та діяльності, правових цінностей, норм і зразкової правової поведінки [11, с. 8].

Між правовою системою і правовою культурою існує тісний взаємозв'язок, адже основу їх єдності забезпечує єдність правової норми і правової поведінки, що забезпечує досягнення соціальної активності права. Правова культура є характеристикою якісного стану правової системи, при цьому вона є якісною характеристикою не одного, а усіх правових явищ (норм права, правових процедур, правовідносин, правосвідомості, політичної оцінки права, законотворчої і правозастосовної діяльності, судочинства, правомірної поведінки, правового виховання, юридичної освіти і науки та інших явищ), які в своїй сукупності утворюють поняття «правова система» [12, с. 645].

Одним з показників правової культури є правова вихованість особи, тобто належний високий рівень правової свідомості, що знаходить свій вияв не лише в дотриманні законів, а й у правовій активності, повному та ефективному використанні правових засобів у практичній діяльності, намаганні в будь-якій справі утвердити правові засади як вищі цінності цивілізації. Як слушно зазначає О. Скакун, важливим елементом правової системи є правосвідомість, що взаємопов'язана з правовою культурою, що є відображенням ставлення суспільства до права. Правосвідомість не просто і не лише компонент правової системи, вона пронизує всю її структуру, виступає визначальною формою суспільної свідомості в силу того, що об'єктом її відображення і реакції є явища правової реальності. Якщо об'єктивно право (практика його реалізації) певною мірою впливає на правосвідомість – поступово і частково змінює його змістовну сторону (правові ідеї, установки, переконання, почуття і т.п.), то право і правова система без зусиль правосвідомості не можуть змінитися, оновитися, удосконалитися [13, с. 18].

Формування правової держави в Україні не повинно обмежуватися лише комплексом взаємозалежних і погоджених засобів правового впливу на суспільні відносини, воно мусить

включати правову культуру і правову свідомість як суб'єкта права так і професійну правосвідомість посадової особи юридичного фаху і компетенції. Без громадян з належним рівнем правосвідомості та правової культури, професійних юристів та посадових осіб в системі державних органів неможливо досягнути законності та правопорядку, що забезпечить функціонування правової системи.

У процесі дослідження правової культури і аналізу її впливу на правове життя суспільства важливою є роль цінностей, адже вони впливають на інтереси і цілі особи та суспільства. Правова культура – це соціальний організм, що постійно еволюціонує та створює систему цінностей. Людству в цілому і кожному народу, зокрема, потрібна морально-ціннісна, правова система цінностей, адже вона служить джерелом мотивації вчинків людей. Зміни історичних умов позначаються на стані правової культури. На етапі переходу від однієї моделі державності до другої спостерігається з одного боку, критика попередньої системи цінностей, а з іншого – формування нових цінностей. Досягнення якісного стану юридичної охорони та захисту прав людини є одним із важливих показників високого рівня правової культури, реальне забезпечення прав і свобод людини, наявність демократичного, гуманістичного, справедливого законодавства, його відповідність міжнародним стандартам. На думку С. І. Максимова, правова культура є інтегральною характеристикою розвитку правової системи. Важливим показником правової культури є рівень розвитку правової діяльності, що складається з теоретичної продуктивної (діяльність учених юристів) і репродуктивної діяльності (юридична освіта у всіх її видах і установах), а також і практичній – правотворчій і право реалізуючій, у тому числі правозастосовчій діяльності [14, с. 7]. Типові риси демократичної правової культури – демократизм, гуманізм, зв'язок з різними галузями соціального життя, оптимальне поєднання колективних і особистих інтересів, справедливість, свобода, рівність. Їй не властива соціальна кастовість, снобізм, елітарний авангардизм [15, с. 5].

Серед багатьох проблем формування правової культури суспільства чи не основне місце посідає проблема правового нігілізму, що суттєво гальмує розбудову правової держави в Україні. Питання пов'язані з правовим нігілізмом, деформаціями правової свідомості не виникали б у сучасному просторово-

часовому полі так часто, якби право ефективно виконувало свої основні функції – регулятивну та охоронну. Сучасне українське суспільство характеризується багатьма різними суперечностями, серед яких спостерігається прийняття значної кількості нормативно-правових актів і водночас розповсюдження правового нігілізму. Причому прийняті закони відверто ігноруються, порушуються, не виконуються і не цінуються [16, с. 70–71]. Правова культура зберігає і одночасно поширює на всі сфери правового життя суспільства набуті правові цінності. При цьому вона вбирає в себе не лише систему цінностей, а і систему оціночних суджень, у яких виявляється ставлення особи до права, до своїх прав та обов'язків, законності та справедливості, що втілюється через сукупність функцій правової культури.

Для визначення сутності функцій правової культури доцільно розглянути поняття «функція» (від лат. *functio* – вчинення, виконання, діяльність), що означає обов'язок, коло діяльності, призначення, робота, місія, явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і перетворюється відповідно до його змін. Сучасні правознавці визначають, що функції правової культури – це основні напрями оволодіння суб'єктами суспільних відносин правовими цінностями, які з'явилися у результаті розвитку суспільства в галузі права [17, с. 321].

У юридичній літературі існують різні підходи до визначення функцій правової культури, а їх дослідження вимагає звернення до праць із загальної теорії права, у яких зроблено аналіз сутності функцій та їх роль у регулюванні суспільних відносин. Г. І. Балюк вказує на наявність громадсько-перетворюючої, пізнавальної, аксіологічної, семіотичної (інформаційної) та комунікативної функції правової культури; зазначає, що основною є функція формування та розвитку особи [18, с. 5–6]. На думку О. П. Семітка, правова культура виконує ряд досить суттєвих функцій, серед яких окремо виділяються інформаційна, виховна і регулятивна [19, с. 24–27]. На необхідності формування в індивіда цінностей правової орієнтації наголошувала О. В. Аграновська, відзначаючи, що в процесі соціалізації особи соціальне, об'єктивоване в колективному правовому досвіді, проходить через психологію особистості, трансформується в індивідуальне; права й обов'язки переводяться із соціальної в особисту сферу [20, с. 32]. Н. М. Оніщенко виділяє два рівні функціонування правової культури: відображальна (відображає правову дійсність) та

регулятивна (за допомогою цієї функції створюються ціннісно-нормативні орієнтації в регулюванні правової поведінки). У свою чергу, відображальну функцію поділено на: пізнавально-правоосвітню, ціннісно-нормативну, правосоціалізаторську, комунікативну, прогностичну [21, с. 18].

Залежно від носія (суб'єкта) правової культури її поділяють на правову культуру суспільства і правову культуру особи. Правова культура суспільства охоплює всі правові явища в динаміці їх розвитку, характеризується та визначається станом загальної культури населення, якістю національного законодавства, існуванням гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, рівнем правосвідомості, станом правопорядку, законності та юридичної практики. Правова культура особи складається з правової свідомості, правових знань, правових переконань, правової поведінки, діяльності з реалізації норм права, правових почуттів та передбачає її соціально-правову активність, нетерпимість до протиправної діяльності. Поняття «правова культура суспільства» і «правова культура особи» взаємопов'язані. Правова культура суспільства не існує поза правовою культурою його суб'єктів (окремих осіб, соціальних груп), вона є умовою, формою і результатом культурної правової діяльності членів суспільства, в процесі якої закріплюються існуючі та утворюються нові правові цінності. Одночасно правова культура особи, будучи компонентом правової культури суспільства, виражає ступінь і характер розвитку суспільства. Недаремно вважається, що чим більше освічених у правовому відношенні особистостей у суспільстві, тим вищою буде правова культура даного суспільства [22, с. 25]. Звичайно, правова культура однієї, окремо взятої особистості – це частина правової культури суспільства, яка залежить від життєвого досвіду особи, рівня правових знань, уміння застосовувати норми права, наявності правомірної поведінки. Передумовою для забезпечення належного рівня правової культури, як кожної людини, так і всього суспільства є положення ст. 57 Конституції України: «Кожному гарантується право знати свої права та обов'язки».

Проблема розбудови громадянського суспільства, демократичної правової держави в Україні безпосередньо пов'язана з розвитком правової культури та правової освіти українського суспільства. Україна як держава, що проголосила демократизм і гуманізм своєю державною політикою, повинна

забезпечити відповідний рівень правової культури своїх громадян. Саме правова культура та правове виховання населення є соціальною гарантією дії верховенства правового закону в суспільстві. Слід зауважити, що наукове мислення та наукова правосвідомість у взаємодії з правовим мисленням і правосвідомістю особистості, які є головними елементами правової культури, здійснюють активний вплив на реалізацію верховенства права.

Цілі правової освіти українського суспільства визначають завдання, що стоять перед правовиховним процесом: формування та розвиток у громадян правових знань; виховання поваги до права як соціальної цінності, до принципів законності; вироблення потреб та навичок активного захисту у встановленому законом порядку своїх прав, свобод та законних інтересів. Умовами успішного формування цього процесу вважають: створення й діяльність громадських організацій (можливо, на базі великих юридичних центрів), що беруть участь у різних соціальних проектах; навчальні курси, що забезпечують профільне розширення й поглиблення уявлення про право як особистий соціальний інститут, феномен правової культури, її принципи, особливості регулювання різних форм суспільних відносин. Величезного значення у зв'язку з цим набуває соціальне управління правоосвітнім процесом. Як слушно зазначає Н. М. Оніщенко, змістовий бік управління складається з двох напрямів: зовнішнього й внутрішнього. Перший – цілеспрямована державна діяльність, завданням якої є організація та забезпечення важливих з погляду правової політики напрямів здійснення правовиховного впливу й розробку державної політики у сфері правової освіти. Другий, внутрішній, напрям полягає у формуванні та здійсненні конкретних програм правоосвітнього впливу, що реалізуються певним колом суб'єктів із метою реалізації правоосвітніх заходів. Правоосвітня робота – це конкретні заходи, спрямовані на здійснення суб'єктом правового впливу певних дій, що ґрунтуються на розроблених програмах реалізації правового виховання в суспільстві. Правова освіта – невід'ємна частина загальної культури громадянина, умова формування правосвідомості. Життя в громадянському суспільстві формує правову свідомість (позитивну чи негативну) незалежно від того, як відбувається цей процес. Серед спрямувань правової освіти можна запропонувати такі: правова освіта й правове виховання

молоді; правова освіта за професійним спрямуванням із застосуванням норм відповідного галузевого законодавства; правова освіта працівників органів місцевого самоврядування. Програми правової освіти мають ураховувати: професійні навички, вік, соціальний статус, психологічні особливості тощо [23, с. 7-8].

Серед форм правової освіти українських громадян них можна виділити такі: правове інформування засобами масової інформації, через Інтернет, шляхом впливу юридичної практики, юридичні консультації, правове виховання. Одна з головних – правове інформування засобами масової інформації, перевагами якого є оперативність подання інформації, максимальна кількість охопленого населення, щоденність впливу і доступність правової інформації. Доступність правової інформації, що подається ЗМІ, пояснюється, по-перше, тим, що на протигагу від офіційного видання закону, що містить лише сам його текст, ЗМІ в більшості випадків – з роз'ясненнями правових норм, як їх застосовувати на практиці. По-друге, ця інформація сама знаходить свого адресата. Але, бувають випадки, коли ЗМІ часто чинять деструктивний вплив на формування правової свідомості та правової культури українських громадян. Так, в ЗМІ інколи активно обговорюються недосконалі законопроекти, тим самим, формується уява про низьку якість законодавчої бази і невисокої кваліфікації законодавців; бувають випадки невдалого або неправильного використання юридичних термінів. На радіо і телебаченні має місце негативний аспект звернення до випусків новин і аналітичних передач, що полягає у вибірковості подання правової інформації: непопулярні закони, резонансні справи, журналістські розслідування, показ художніх фільмів та кримінальних хронік, які пропагують стандарти правової поведінки, які несумісні із правовими цінностями українського суспільства [24, с. 5].

Отже, відповідний до вимог цивілізованого суспільства рівень правової освіти й достатній для розвитку громадянського суспільства рівень правової освіченості конкретного громадянина, безперечно, сприятимуть ефективній співпраці держави, влади, науки та людини. Організаційними засобами підвищення рівня правової культури суспільства та окремих особистостей є: розвиток правової освіти і правового виховання населення; належне забезпечення його інформацією про чинне законодавство і практику його застосування; боротьба з правовим нігілізмом; видання

юридичної енциклопедичної та словникової літератури, коментарів чинного законодавства; розширення правознавчих досліджень тощо.

На підставі проведеного дослідження, можна зробити висновок, що в Україні має постійно здійснюватися формування правової культури всіх суб'єктів суспільних відносин, оскільки без них неможливо втілити в життя поставлену мету побудову громадянського суспільства та правової держави. Правова культура є фундаментом нового суспільства в Україні, адже громадяни – це єдиний чинник, здатний формувати державу і правопорядок. Успішне вирішення цих завдань, залежить від багатьох факторів, але здебільшого від рівня організації правової освіти і виховання населення країни. Головне завдання громадянського суспільства – досягнення адекватного рівня правової культури і формування ідеалу правової особистості, яка поважає правовий закон, визнає його верховенство у всіх сферах життя, своїми діями підтримує режим законності в Україні. Формування правової культури має бути результатом активної діяльності державних інституцій, суспільства, усіх його громадян, кожної особи та врахування наступних аспектів. По-перше, на формування правової культури впливає весь процес правотворчості, процес реалізації та застосування правових норм державними органами України, стан законності і правопорядку, розвиток правових відносин. По-друге, розкриття рушійних сил правової культури суспільства дозволяє вивести дослідження правової культури на нові рубежі з врахуванням інтенсивних процесів взаємодії національних правових культур. Значення цієї проблеми для України розкривається в умовах адаптації законодавства України до міжнародних норм і стандартів прав людини, а також гармонізації законодавства України з нормативними актами Європейського Союзу. По-третє, головну увагу в процесі формування правової культури суспільства потрібно все ж таки зосередити на формуванні в кожній людині позитивно-правових знань та психологічних механізмів поваги до права в структурі правосвідомості, визначення теоретичної моделі та концепції формування правової культури особи.

Правова культура є критерієм оцінки рівня розвитку всієї правової системи та правового життя України. Саме правова культура повинна зайняти головну роль у формуванні правосвідомості громадян, новим баченням держави як демократичної і правової, суверенної та незалежної,

усвідомленням взаємозв'язку права і закону, визнанням пріоритетного місця прав людини і громадянина в правових відносинах. Це означає, що правова культура є одним із головних чинників становлення правової держави в Україні.

Література

1. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / ред. Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк – Х. : Право, 2007. – 248 с.
2. Комаров С. А. Общая теория государства и права: Курс лекцій / С. А. Комаров. – М.: – 1996. – 314 с.
3. Аристотель. Политика / Пер. С. А. Жебелева, М. Л. Гаспарова. – М. : АСТ: Транзиткнига, 2005. – 358 с.
4. Семитко А. П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогрес. / А. П. Семитко. – Свердловск : Изд-во Урал. Ун-та, – 1990. – 172 с.
5. Станік С. Р. Динаміка правової культури: Автореф. дис... канд. юрид. наук; спец. 12.00.01 / С. Р. Станік. – Одеса, – 1997. – 19 с.
6. Шемшученко Ю. С. Правова культура / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол: Ю. С. Шемшученко [відп. ред.] та ін. – К., 2003. – Т. 5: П-С. – С. 37.
7. Осика І. В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави : автореф. дис... канд. юрид. наук; спец. 12.00.01 / І. В. Осика; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2004. – 20 с.
8. Рабінович П. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України / П. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2006. – № 2 (45). – С. 4– 9.
9. Аграновская Е. В. Правовая культура и обеспечение прав личности / Е. В. Аграновская. – М.: Наука, 1988. – 145 с.
10. Сербин Р. А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави: автореф. дис... канд. юрид. наук; спец. 12.00.12 «Філософія права» / Р. А. Сербин. – К., 2003. – 15 с.
11. Правовая культура: теоретико-методологическая эволюция и практика / В. В. Смирнов // Труды государства и права российской академии наук «Ценности и образы права». Отв. ред. РАН В. Н. Кудрявцев, Ю. А. Тихомиров. – 2007. – № 4. – 248 с.
12. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / ред. кол. вид.: В. Я. Тацій (голова ред. кол.); Акад. прав. наук

України. – Х.: Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – 2008. – 726 с.

13. Скакун О. Ф. Чи є правосвідомість компонентом правової системи (щодо точки зору російського вченого). // *Правова система України: проблеми і тенденції розвитку: матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 3 червня 2010 р. / Нац. акад. правових наук України [та ін.] ; редкол.: Ю. П. Битяк [та ін.]*. – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – 171 с.

14. Максимов С. І. Правова культура як інтегральна характеристика правової системи // *Правова система України: проблеми і тенденції розвитку: матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 3 червня 2010 р. / Нац. акад. правових наук України [та ін.] ; редкол.: Ю. П. Битяк [та ін.]*. – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – 171 с.

15. Оніщенко Н. М. До питання про сутність, природу та трансформаційні зміни в інформаційному правовому просторі (теоретично-правовий аспект) / Н. М. Оніщенко // *Часопис Київського університету права*. – 2012. – № 2. – С. 4 – 9.

16. Оніщенко Н. М. Соціальний вимір правової системи. Реалії та перспективи: монографія / Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко; відп. ред. Ю. С. Шемшученко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Юридична думка, 2011. – 175 с.

17. Загальна теорія держави та права: основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 400 с.

18. Балюк Г. И. Взаимосвязь правовой культуры и социалистической демократии. / Г. И. Балюк. – К.: Наукова думка, 1984. – 124 с.

19. Семитко А. П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогрес. / А. П. Семитко. – Свердловск: Изд-во Урал. Ун-та, – 1990. – 172 с.

20. Аграновская Е. В. Правовая культура и обеспечение прав личности / Е. В. Аграновская. – М.: Наука, 1988. – 145 с.

21. Оніщенко Н. М. Концептуальні засади забезпечення правової культури населення в Україні: наук. доп. / Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. Л. Богініч – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – 69 с.

22. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави / І. Голосніченко // *Право України*.

– 2005. – № 4. – С. 25.

23. Оніщенко Н. Правова освіченість у контексті рівнів правової освіти / Н. Оніщенко // *Віче*. – 2012. – № 23. – С. 4–9.

24. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія / Герасіна Л. М. та інші. – Х.: Право, 2009. – 351 с.